

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ И МЕТОДИЧЕСКИ ВЪПРОСИ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА УСТОЙЧИВОСТ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО И ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

Проф. д-р Нина КОТЕВА
Гл. ас. д-р Емилия СОКОЛОВА
Гл. ас. д-р Десислава ТОТЕВА
Институт по аграрна икономика, София
E-mail: ninakoteva@abv.bg

***Резюме:** Въз основа на критичен преглед на научната литература е изведено определение на категорията „икономическа устойчивост“: динамичното развитие на аграрните системи за продължителен период в съответствие с промените на външната и вътрешна среда, осигуряващи ефективното ѝ функциониране, добро финансово състояние и конкурентоспособност.*

Следвайки йерархическите нива на системата за оценка на икономическата устойчивост първо са избрани принципите, а след това критериите и количествените показатели за оценка, които да отразяват особеностите, основните и значими аспекти от функционирането на отрасъл селско стопанство и земеделските стопанства.

***Ключови думи:** земеделие, земеделски стопанства, икономическа устойчивост, икономическа ефективност, конкурентоспособност, финансова стабилност, адаптивност.*

JEL: Q12, Q56.

Пазарните условия, в които аграрните структури осъществяват своята стопанска дейност, се характеризират с непрекъснато нарастваща конкуренция и динамично променяща се среда. Това поставя производителите пред сериозни предизвикателства и все по-големи изисквания, за да се развият в тези условия. За да продължат да съществуват, те трябва да притежават способността, непрекъснато да се адаптират към променящата се среда. В тази връзка постигането на икономическа

устойчивост придобива все по-важно значение за аграрните системи (отрасъл, земеделски стопанства). Проблемът за постигане на икономическа устойчивост става все по-актуален в икономическата теория и практика. Все още няма общоприет подход за разбиране и оценка на икономическата устойчивост. Водят се дискусии и изследванията са все още в начален стадий. Въпреки своята актуалност, незначителен е броят на публикациите за оценка на икономическата устойчивост на аграрните системи.

В тази връзка, целта която си поставяме в изследването, е, въз основа на критичен преглед да научната литература да се дефинира категорията „икономическа устойчивост“ на аграрните системи и разработи система от показатели за нейната оценка.

Дефиниране на икономическата устойчивост на аграрните системи

Все още се водят оживени дискусии, изказват се различни мнения и няма общоприето становище за същностната характеристика на научната категория „икономическа устойчивост“. Различията в мненията на авторите водят и до различия в подходите и методите за нейната оценка.

Със своето изследване на доходите, чиято цел е „да даде индикация на хората за размера, който те могат да консумират, без да обедняват“, J. R. Hicks се счита за основоположник на концепцията за икономическата устойчивост. В класическия си труд „Стойност и капитал“ (1939 г., второ издание 1946 г.), авторът определя „дохода“ като „сумата, която човек може да похарчи през даден период и все още да бъде толкова добре в края на периода“. В тази връзка авторът посочва, че „практическата цел на доходите е да служат като ръководство за разумно поведение“ (J. R. Hicks, 1946 p. 172). Устойчивото развитие се свързва с необходимостта от поддържане на постоянен доход за човечеството, генериран от ненамаляващи капиталови запаси (доходи на Хикс).

Проведените проучвания на становищата на редица автори за категорията „икономическа устойчивост“ показват, че те са твърде разнообразни. По наше мнение част от авторите отразяват отделни страни на същностните характеристики на понятието, без да ги изчерпват, докато други – твърде много го утежняват. Има автори, които се стремят да дадат общо определение на икономическата устойчивост на икономическата система, независимо от нейното равнище, докато други правят ясно разграничение – на национално ниво и на отделна стопанска единица.

Въз основа на критичен преглед на изказаните становища в научната литература ще се опитаме да дадем свое работно определение на категорията „икономическа устойчивост“, като се отчетат специфичните особености на земеделието и земеделските стопанства. Да отговорим на въпроса, дали се налага разграничение на категорията на равнище отра-

съл и на равнище стопанска единица. Нашата цел е, дефиницията да има практическа приложимост, на основата на която да се изведат принципите, критериите и показателите, да се обосноват подходът и методите за количествена оценка на икономическата устойчивост като част от общото равнището на устойчивост.

Авторите са единодушни, че категорията „икономическа устойчивост“ се отнася за сложно развиващите се икономически системи (на макроравнище – националната икономика, отрасъл и на микроравнище – стопанска единица) (Repetto, R. 1985; Spangenberg, J. H. 2005; Alber, 2002; Окладский, 2000; Стоичкова, О. 2016 и др.) или още по-конкретно за системата на производство (Basiago, A. D. 1998).

В научната литература редица автори се стремят да формулират категорията „икономическа устойчивост“ за икономическата система на макроравнище. Към тази група може да се отнесе становището, че, икономическата устойчивост предполага „система на производство, която удовлетворява настоящите нива на потребление, без да се компрометират бъдещите потребности“ (Basiago, A. D. 1998; р. 150). Подобно е мнението и на друг автор, който приема, че икономическите системи „трябва да се управляват така, че да живеем от дивидентите на нашите ресурси, да поддържаме и управляваме активите така, че следващите поколения да живеят добре или по-добре“ (Repetto, R. 1985; р. 10). По-нататък в своето изложение авторът се конкретизира, като свързва икономическата устойчивост с определено равнище на доходите – „най-голямата сума, която може да се консумира в текущия период, без да се намалят перспективите за потребление в бъдеще“ (Repetto, R. 1985; р. 10). Дефинирането на категорията отразява убеждението на авторите, че интересите на бъдещите поколения трябва да получат същото внимание, което получават хората от настоящото поколение. Споделям мнението на авторите (Anand, S. Sen, A. 2000; р. 2030), които изказват възражения, че така формулираната цел на устойчивостта „няма смисъл“, ако „настоящите възможности за живот, които ще бъдат поддържани в бъдеще, са неблагоприятни и лоши“.

Към групата автори, които се стремят да дадат по-общо определение на категорията, може да се отнесе и дефиницията за икономическа устойчивост като „устойчив поминък и подобряване на благосъстоянието чрез растеж и намаляване на бедността“ (Nash, John 2005). Въпреки че дефиницията също звучи много общо, положителното е постигнатата по-добра конкретизация и детайлизация при формулирането на целта и пътищата за нейното постигане.

Налага се уточнение за какъв растеж става въпрос в контекста на икономическата устойчивост. Повечето автори имплицитно приемат, че непрекъснат и безкраен (или поне дългосрочен) устойчив растеж е част от концепцията за устойчиво развитие на икономическите системи. В научната литература се застъпват и други становища. Изразява се становище, че устойчивото икономическо развитие е насочено към това, как да се уве-

личат запасите от произведения от човека капитал до степента, до която другите капиталови запаси могат да бъдат намалени (OECD, 2001). Друг автор е още по-конкретен. Изразявайки мнението, че икономическата устойчивост трябва да се обвърже с изискванията за екологична устойчивост, което ограничава използването на ресурсите, за да се гарантира устойчивост на природния капитал, се застъпва концепцията „за икономическо развитие, преследващо качествен, а не количествен растеж”. (Basigo, A. D. 1998, p. 150).

Положителното в изказаните мнения е, че авторите разглеждат икономическата устойчивост в динамика, като свързват категорията със способността на системата да функционира и в бъдеще. Оценката на икономическата устойчивост трябва да дава представа за бъдещото развитие на системата, а не да констатира минали и настоящи състояния. В тази връзка много точно е посочено, че икономическата устойчивост е „научна категория, която отразява състоянието на стопанската система в пазарни условия и гарантира целенасоченост на движението ѝ в настояще и в прогнозируемото бъдеще”. (Касърова, В. 2010, стр. 1).

По посочените определения могат да се направят следните критични бележки:

- икономическата система се разглежда откъснато от обкръжаващата среда. Не са отчетени редица важни фактори, външни за системата, които оказват влияние върху нейното развитие – институционална среда, развитие на пазарите, макроикономическа среда, а при земеделието – и природната среда. Общо известно е, че равнището на устойчивост е доста различно в зависимост от специфичната социално-икономическа и природна среда, в която функционира и се развива системата. Това налага да се обхванат движещите фактори и тенденциите в развитието на икономическата, институционалната и природната среда (Башев, Хр. 2016). Важно е да посочим, че за да бъде устойчива, икономическата система трябва да притежава способността да се адаптира към промените на средата (институционална, пазарна, макроикономическа и т.н.);

- определенията са прекалено общи, не са очертани особеностите и открити същностните характеристики на икономическата устойчивост на системата.

Някои автори се опитват да преодолеят посочената слабост с по-голяма конкретност, като на макроравнище посочват „критерии” за икономическа устойчивост като иновативност (Rennings, 2000), конкурентоспособност (Klemmeret al., 1998), държавен дълг (Bundeskanzleramt, 2002). Друга група автори пък изключват „критериите”, които не могат да се разглеждат в контекста на устойчивостта като: инфлационните или търговските дисбаланси, които са политически значими, но са с по-широка перспектива и необходимост от балансиране на различни интереси (Sprangenberg, J. H. 2005); по-традиционни критерии като общото търсене, нивата на потребление поради незначителна роля, която играят в настоящия дебат

(Etxezarretaet, al., 2003). Изхождайки от същността на принципа – „основно, ръководно начало, правило, аксиома” и критерий – „признак, основание, мерило за оценка” (Тълковен речник), считаме, че авторите са имали предвид принципи за икономическа устойчивост, а не критерии. Към тази група могат да се отнесат авторите, които приемат икономическата ефективност като принцип на икономическата устойчивост. В тази връзка посочват, че „наличните производствени средства следва да се използват възможно най-ефективно и без да се компрометира бъдещата им употреба” (Hák, T., Moldan, B., Dahl, A. L., 2007, p. 311).

Принос в развитието на теорията за устойчивостта, включително и икономическата устойчивост, е така наречената „теория за ориентирането” (orientor Theory”, предложена от Bossel, H. (1999), Авторът посочва, че „веригата е здрава, колкото е здрава най-слабата ѝ брънка”, и теорията „изисква да избираме индикатори, представящи най-слабите звена на дадена система” (H. Bossel, 1999; p. 86). При висока степен на абстрактност предложената теория има за цел да даде универсални отговори на въпроса, как сценариите, политиките и пътищата на развитие в една еволюираща система и в динамична системна среда могат да бъдат оценявани и как да се откриват устойчиви стратегии и управленски подходи.

Идентифицирани са 6 основни компонента (ориентири):

- съществуване и възпроизводство;
- ефективност;
- свобода на действие;
- сигурност;
- адаптивност;
- съвместно съществуване.

Основно твърдение в теорията е, че дългосрочното съществуване, на която и да е система и нейната устойчивост са сериозно заплашени, когато изпълнението, на който и да е от компонентите, падне под определен минимум (Enders, J. C. Remig, M. 2015).

Въз основа на проведения критичен преглед на научната литература, отчитайки постигнатото, можем да обобщим, че за да бъде икономически устойчива системата на макроравнище в дългосрочен план, трябва да бъде ефективна, конкурентоспособна и адаптивна към динамично променящата се среда, което да осигурява разширено възпроизводство за продължителен период.

Голяма група автори разглеждат категорията „икономическа устойчивост” на равнище стопанска единица.

В научната литература се изразява становище, че икономическата устойчивост е „способността на предприятието да запази определеното (зададено предварително) ниво на постигане на целите в условията на динамични трансформации в бизнес средата” (Стоичкова, О. 2017). Близко е изразеното мнение и на групата автори, които разглеждат икономическата устойчивост като състояние на предприятието, при което характеризиращите го социално-икономически параметри запазват изходното

равновесие и се намират в определени зададени граници при въздействие на вътрешната и външната среда (Брянцева, И. В. 2007, Корчагина; Е. В., Канчавели, А. Д. и др., 2001; Бодров, О. Г. 2000; Парохин, А. О. Урбан, Н. А. 2015).

Положителното в изказаните становища от авторите:

- разглеждат икономическата устойчивост като динамична величина;
- свързват икономическата устойчивост със способността на предприятието да се адаптира към промените на вътрешната и външната среда.

По тези становища може да се направи съществена бележка, че в някаква степен авторите отъждествяват икономическата устойчивост с икономическото равновесие, което е основна характеристика на икономическата система – взаимодействието на разнопосочни сили взаимно се неутрализират по такъв начин, че наблюдаваните свойства на системата остават неизменни. Икономическото равновесие се разглежда двояко: като статично положение – състояние на равновесие и динамично – балансиран процес на развитие. В този смисъл икономическото равновесие се свързва с понятието устойчивост на системата, но не изчерпва пълната същност на категорията „икономическа устойчивост“.

Друга група автори разглеждат устойчивостта като „способност на предприятието да запази финансовата стабилност при постоянни изменения на пазарната конюнктура ...” (Омельченко, И. Н. Борисова, Е. В. 2007, стр. 65). Основна бележка е, че финансовата стабилност е съществена характеристика, но не изчерпва такава сложна и многопластова категория като икономическата устойчивост. Считаме, че авторите не правят и разграничение между стабилност и устойчивост на стопанските единици. Двете категории са взаимно свързани, но не са тъждествени, тъй като за определен период системата е стабилна, но това не значи, че е устойчива за по-продължителен период. От друга страна пък, стабилността на фирмата зависи от нейната устойчивост. Разграничението между двете категории е посочено в Таблица 1. Сравнителният анализ показва, че икономическата стабилност е характеристика на системата в по-краткосрочен план и е резултат от оперативното управление, докато устойчивостта е характеристика на системата в дългосрочен план и е свързана със стратегическото управление. От гледна точка на развитието на системата устойчивостта е по-важна характеристика отколкото стабилността.

Група автори посочват, че икономическата устойчивост на предприятието може да се характеризира като неговата способност да противодейства на отрицателното въздействие на редица фактори. Авторите (Кузьменко, О. В. Гриценко, Е. В. 2016) групират основните фактори, оказващи влияние върху икономическата устойчивост в две групи:

- външни фактори, независещи от предприятието, което налага необходимостта от адаптиране към тяхното въздействие – макроикономически (ръст на инфлация, спад в националния доход, нестабилност в данъчното законодателство и др.); пазарни (ценово регулиране, развитие на па-

Таблица 1

Основни характеристики на категориите „икономическа устойчивост” и „икономическа стабилност” на фирма

Икономическа устойчивост	Икономическа стабилност
Икономическо развитие на фирмата	Трайност на икономическите показатели от дейността на фирмата
Прираст в инвестирания капитал	Планово инвестиране
Вероятностен ръст в заплащането	Размер на заплащането
По-голяма зависимост от външните фактори	По-голяма зависимост от вътрешните фактори
Разширяване на стопанската дейност	Изпълнение на стопанския план
Търсене на възможности за разширяване на пазарите	Изпълнение на сключените договори

Източник: цитирано по М. Е. Цибарева, 2008, стр. 199.

зарната инфраструктура, промяна в потребителското търсене) и други (политически, демографски проблеми, социално-икономическа нестабилност);

- вътрешни фактори – производствени (техническо и технологично равнище); инвестиционни (инвестиционна активност, инвестиционен риск); организационно-управленски (ефективност и качество на управление, организация на труда, стратегия и тактика на управление, маркетинг и др.); други (качество на продукцията, финансово състояние, производствено-ресурсен потенциал).

Особено внимание заслужава определението на П. В. Окладский, който използва по-различен подход при характеристика на категорията „икономическа устойчивост”. Авторът я разбира като „динамично съответствие (адекватност) на параметрите на състоянието на системата (предприятието) на състоянието на външната и вътрешна среда, обезпечавачи ефективното ѝ функциониране в условията на смущаващи въздействия” (П. В. Окладский, 2000, стр. 177). Положителни страни в изказаното становище:

- в дефиницията са избегнати посочените вече слабости;
- поставен е въпросът за елементите, които трябва да притежава системата, за да може да се адаптира към промените на средата;
- очертана е една от същностните характеристики на устойчивата система – нейната ефективност.

В научната литература се изразява становище, че съставляващи на устойчивото развитие на предприятието са: инвестиционната и иновационната активност, конкурентоспособност, финансова устойчивост, способност към диверсификации при запазване на равнището на конкурентоспособност на продукцията, организационно-икономическа гъвкавост, възпроизводствена цялост (Корчагина, Е. В., 2005). Положителното е, че посоченото определение допълва характеристиките на икономически ус-

тойчивото предприятие. От определението са изведени основни условия за икономическата устойчивост на предприятието:

- насоченост към изпълнение на стратегическите задачи;
- съответствие с динамиката на потребностите на пазара;
- самостоятелност и адекватност система на управление;
- определен потенциал за развитие.

Изхождайки от сложния и многоаспектен характер на категорията „икономическа устойчивост“, друга група автори (Логинов, В. Курнышева, И. 1996; Захарченко, В. И. 2002) характеризират икономическата устойчивост на предприятието като комплекс от неговата производствена, иновационна, организационна страна и тяхното взаимодействие и взаимно влияние, качеството и иновативността на продукцията, научно-техническото ниво на материално-техническата база на предприятието, стабилността на ресурсното му осигуряване, състоянието на кадровия и интелектуалния потенциал, характера на иновационния мениджмънт. По това становище може да се направи бележката, че всяка икономическа система представлява сложен комплекс от изброените взаимно свързани елементи. Елементите на системата трябва да притежават определени качества, за да бъде системата икономически устойчива.

Изхождайки от направените разсъждения, приемаме за по-точно определението, че икономическата устойчивост на предприятието „се характеризира като гарантиране на неговата печеливша производствено-стопанска дейност чрез повишаване ефективността на използваните производствени ресурси и управление на производството, доброто финансово състояние, ефективното развитие на мощностите на предприятието и социалното развитие на колектива при самофинансиране в условията на динамична външна среда“ (Йорданова, В. 2015, стр. 87). По това определение, което по-пълно отразява същностните характеристики на икономическата устойчивост на предприятието, можем да отбележим само, че социалното развитие на колектива не е в кръга на разглежданите въпроси, а е предмет на изследване на социалната устойчивост.

Изхождайки от разбирането, че икономическите процеси протичат под въздействието на общи закономерности на различните равнища, без да се нарушават общите тенденции на развитие, считаме, че можем да изведем общо определение на категорията „икономическа устойчивост“ на аграрните системи (на макроравнище – отрасъл, подотрасъл, сектор; на микроравнище – земеделски стопанства). В подкрепа на изразеното становище можем да посочим, че икономическата устойчивост на макроравнище оказва влияние върху устойчивостта на по-долните равнища, и обратно, икономическата устойчивост на нейните структурни елементи, каквито са стопанските единици, формира общата икономическа устойчивост на по-високо ниво.

При определяне на икономическата устойчивост на аграрните системи трябва да се отчетат и нейните особености:

- земеделието е подложено на прякото въздействие на неблагоприятните природно-климатични условия, които определя по-големия риск и нестабилност на производството;

- икономическият процес на възпроизводство е свързан с биологическите процеси на развитие на живите организми, ето защо при неустойчивост загубите са значителни;

- несъвпадението на процеса на производство с работния период води до несъответствия при оценката на ефективност и устойчивост в дейността на земеделските стопанства през различните периоди;

- продължителният кръгооборот на финансови и материални ресурси предопределя сравнително по-ниската инвестиционна активност в земеделието;

- сезонността в производството налага необходимостта от привличане на заеман капитал;

Налага се изводът, че икономическата устойчивост е сложна, многопластова и многоаспектна категория, върху която оказва влияние сложен комплекс от фактори, като освен общите трябва да се отчетат и специфичните. Проведеният критичен преглед на научната литература показва, че все още няма единно становище, което ни дава основание да предложим свое определение за разглежданата категория: ***Икономическата устойчивост е динамичното развитие на аграрните системи за продължителен период в съответствие с промените на външната и вътрешната среда, осигуряващи ефективното ѝ функциониране, добро финансово състояние и конкурентоспособност.***

Принципи, критерии и показатели за оценка на икономическата устойчивост на селското стопанство и земеделските стопанства

От направения критичен преглед на научната литература могат да се изведат основните проблеми, които трябва да се вземат под внимание при разработването на методика за оценка на икономическата устойчивост:

- проблемът с комплексността на оценката. Трябва да се обхване целият комплекс от фактори и съответните показатели, които да отразяват спецификата на производствено-стопанската дейност на аграрните системи;

- проблемът с избора на референтни стойности, с които да се сравнят получените показатели;

- проблемът с количественото изразяване на показателите. Те трябва да отговарят на следните изисквания: икономическа обоснованост и обективност, възможност за формализация, конкретност и еднозначност на получените стойности.

Таблица 2
Показатели за оценка на икономическата устойчивост

Принципи	Критерии	Индикатори		Описание	Референтна стойност	
		Отрасъл	Стопанство		Отрасъл	Стопанство
Икономически индикатори						
Икономическа ефективност	Рентабилна стопанска дейност	БВП	БП	Стойностите на показателя и динамика на равнище отрасъл и средно на стопанство	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Икономически растеж	Темп на изменение на БП	Отрасъл: Темп на растеж на БВП/1 човек от населението Стопанство: Темп на изменение на средната БП на стопанство/1 ГРЕ	Положителна тенденция – устойчивост; Колеблива и намаляваща тенденция – неустойчивост	Положителна тенденция – устойчивост; Колеблива и намаляваща тенденция – неустойчивост
		БДС	БД	Стойностите на показателя и динамика на равнище отрасъл и средно на стопанство	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата

		НДС	НДС	Стойностите на показателя и динамика на равнище отрасъл и средно на стопанство	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Нетен предприемачески доход	Нетен доход	Стойностите на показателя и динамика на равнище отрасъл и средно на стопанство	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
Ефективно използване на производствените ресурси	Производителност на труда	Производителност на труда	Производителност на труда	Отрасъл: БДС/1 ГРЕ; БДС/1 отработен човекочас Стопанство: БДС/1 ГРЕ; НДС/1 ГРЕ	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
	Темп на растеж на производителността на труда	Темп на растеж на производителността на труда	Темп на растеж на производителността на труда	Отрасъл и стопанство: Динамика на Пт за анализирания период	Положителна тенденция – устойчивост; Колеблива и намаляваща тенденция -неустойчивост	Положителна тенденция – устойчивост; Колеблива и намаляваща тенденция – неустойчивост

		Продуктивност от земята	Продуктивност от земята	Отрасъл: БВП /хаИЗП Стопанство: БП /ха	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Продуктивност от животновъдството	Продуктивност от животновъдството	Отрасъл: БВП от животновъдството/ ж. е. Стопанство: БП от животновъдството/ж.е.	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Доходност	Доходност	Отрасъл: Предприемачески доход/ха; Предприемачески доход/ж.е. Стопанство: НД/ха; НД/ж.е.	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Средни добиви от култури	Средни добиви от култури в стопанството	Отрасъл и стопанство: Равнище и динамика	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Средна продуктивност от животните	Средна продуктивност от животните в стопанството	Отрасъл и стопанство: Равнище и динамика	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата

		БВП за 1-ца ДМА	БП за 1-ца ДМА	Отрасъл: БВП /ДМА Стопанство: БП /ДМА	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
Конкуренто-способност	Рационална ресурсна осигуреност	Трудоемкост	Трудоемкост	Отрасъл и стопанство: ИЗП ха/ГРЕ; Брой ж.е./ГРЕ	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Плътност на животновъдството	Плътност на животновъдството	Отрасъл и стопанство: Брой ж.е./ИЗП ха	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Осигуреност с капитал	Осигуреност с капитал	Отрасъл: Потребление на основен капитал/ха Потребление на основен капитал/ГРЕ Стопанство: Инвестиции/ха; Инвестиции/ГРЕ	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата

	Поддържане или повишаване стоковостта на продукцията	Износ на земеделски продукти	Дял на реализираната на пазара продукция	Отрасъл: Равнище и динамика на износа на аграрни продукти; Делът на износа от БВП Стопанство: реализирана продукция/цялата произведена продукция *100	Положителна тенденция-устойчивост; Колеблива и намаляваща тенденция -неустойчивост	Положителна тенденция-устойчивост; Колеблива и намаляваща тенденция -неустойчивост
		Валутно салдо от аграрна търговия		Отрасъл: равнище и динамика на валутното салдо	Положително -устойчивост	
		Структура на износа		Отрасъл: Относителен дял на структуроопределящите стоки в аграрния износ	Преобладаващ дял на преработени продукти	
	Висока ефективност на разходите		Норма на рентабилност на производството (Нр)	Стопанство: $H_p = \frac{\text{Приходи} - \text{Разходи}}{\text{Разходи}} \times 100$	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата

	Кратък срок на възвръщаемост на инвестициите		Срок на откупуване	Стопанство: Сотк. = Инвестициите/НД		
			Норма на рентабилност на собствения капитал ($H_{p.c.k.}$)	Стопанство: $H_{p.c.k.} = (НД \times 100) / СК$		
Адаптичност към икономическата среда	Достатъчна адаптивност към пазарната среда		Брутен марж	Стопанство: БП-специфичните променливи разходи по култури и животни; Общ брутен марж = сумата на брутните маржове по дейности		Брутен марж > Постоянните разходи
			Критична точка на производство	Стопанство: Критично ниво на добив = Постоянните разходи / цената на 1-ца продукция - променливите разходи за 1-ца продукция		

	Висока инвестиционна активност	Брутообразуване на основен капитал	Инвестиции	Отрасъл: Разходи за придобиване на ДМА Стопанство: Размер на годишните инвестиции средно на стопанство	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
		Нетно брутообразуване	Нетно брутообразуване	Отрасъл: Брутообразуване на основен капитал – потребление на основен капитал Стопанство: Инвестиции - Амортизации	Средното равнище на показателя за ЕС	Средното равнище за страната и ЕС по специализация на стопанствата
Финансова стабилност	Намаляване на зависимостта от субсидии	Дял на директните плащания в БДС	Дял на директните плащания в БДС и в НД	Отрасъл и стопанство: % на директните плащания в БДС Стопанство: % на директните плащания в БДС, НД	≤ 50% -висока зависимост	≤ 50% - висока зависимост

	Минимизиране на зависимостта от привлечен капитал		К на концентрация на собствен капитал (финансова независимост)	Стопанство: Кфн= Собствен капитал/Сума на активите		Препоръчителна стойност: $\geq 0,5$
			К на финансова устойчивост	Стопанство: Кфу= Собствен капитал + Нетекущ дълг/Сума на активите		Препоръчителна стойност: 0,8-0,9 Критична: $\leq 0,65$
			К на финансов левъридж (лост)	Стопанство: Кфл= Дълг/Собствен капитал		Препоръчителна стойност: 0,5-1
	Подходяща структура на дълга		К на структурата на дълга	Стопанство: Ксд=Нетекущ дълг/Дълг		
			К на структурата на нетекущия дълг	Стопанство: Кснд=Нетекущ дълг/Дълготрайни активи		
	Достатъчна ликвидност		К на обща ликвидност	Стопанство: Кол= Краткотрайни активи/ Краткосрочни задължения		Препоръчителна стойност: 2

Следвайки йерархическите нива на системата за оценка на икономическата устойчивост, първо са подбрани принципите, а след това критериите за оценка, които да отразяват основните и значими аспекти от функционирането на отрасъл селско стопанство и земеделските стопанства. На тази база са определени показателите и техните референтни стойности (Таблица 2).

Изхождайки от приетото определение на категорията „икономическа устойчивост“, която разглеждаме в статика и динамика, са определени принципи.

За всеки принцип са селектирани критерии, които са по-конкретни и лесни за свързване с показателите:

- На принципа **„икономическа ефективност“** отговарят критериите: рентабилна стопанска дейност, ефективно използване на производствените ресурси;

- На принципа **„конкурентоспособност“** съответстват критериите: рационална ресурсна осигуреност, поддържане или повишаване стокостта на продукцията, висока ефективност на разходите, кратък срок на възвръщаемост на инвестициите;

- На принципа **„адаптивност към икономическата среда“** отговарят критериите: достатъчна адаптивност към пазарната среда, висока инвестиционна активност;

- На принципа **„финансова стабилност“** съответстват критериите: намаляване на зависимостта от субсидии, минимализиране на зависимостта от привлечен капитал, подходяща структура на дълга, достатъчна ликвидност.

На основата на определените критерии е избрана системата от показатели. Всеки от показателите в определена степен характеризира определен елемент на анализирания аграрни системи. Критериите и системата показатели са тясно свързани, като от правилния избор на критерия зависи и изборът на групата показатели. От това следва, че подбраната система от показатели зависи от адекватността на избраните принципи и критерии.

Системата от показатели за оценка на икономическата устойчивост включва показатели, групирани по избраните критерии:

Показатели по критерия „рентабилна стопанска дейност“

На равнище отрасъл:

- Равнище и динамика на основните макроикономически показатели – брутен вътрешен продукт (БВП), брутна добавена стойност (БДС), нетна добавена стойност (НДС), нетен предприемачески доход. За оценка на постигнатото равнище може да послужат сравненията с постигнатите резултати в други страни – особено важно е сравнението със средните показатели за ЕС. Очертаването на тенденциите на изменение в показателите – растяща или намаляваща също е важен индикатор за насоката на развитие на отрасъла.

- Темпът на нарастване на БВП на 1 зает в земеделието е основна детерминанта за това, как се развива отрасълът. Този съставен показател не измерва пряко устойчивото развитие, но е много важен измерител на икономическите и свързаните с развитието аспекти на устойчивото развитие. Достатъчно високият темп на нарастване означава, че отрасълът може да генерира допълнително икономически ресурси, за да посрещне нарастващите икономически нужди и да инвестира с цел получаването на по-висока възвръщаемост.

На равнище земеделско стопанство:

- Равнище и динамика на важни икономически резултати от дейността на стопанството – брутна продукция (БП), брутен доход (БД), нетна добавена стойност и нетен доход (НД). База за сравнение са постигнатите средни показатели на стопанствата със същата специализация в нашата страна и в ЕС. Нарастваща тенденция на показателите, особено за по-дълъг период показва, че земеделското стопанство се развива устойчиво. Колебанията в стойностите на показателите или тенденция към намаление е сигнал за проблеми в развитието на стопанството.

Показатели по критерия „ефективно използване на производствените ресурси”

На равнище отрасъл и на земеделско стопанство се използват едни и същи показатели, като има специфични особености при тяхното изчисляване:

- Производителност на труда – ключов показател за постигнато икономическо ниво, тъй като икономическият растеж може да се дължи на увеличаване на броя на заетите, а не на по-ефективна работа. Показателят е важен икономически измерител на достигнатото икономическо развитие. Показва приноса в създаването на националното богатство на работещите, съответно в отрасъла и земеделското стопанство. Производителността на труда на 1 годишна работна единица (ГРЕ) дава по-точна картина за равнището на показателя в сравнение с производителността на 1 зает, тъй като елиминира разликите в структурата на пълно/непълно работно време на работната сила по страни и години. Равнището на производителността на труда в земеделието може да се сравни със средния показател за ЕС. На равнище стопанска единица могат да се правят сравнения със стойностите на показателя по специализация на стопанствата в страната и ЕС.

- Темп на растеж на производителността на труда. Разбирането за факторите, водещи трайно към увеличение на производителността на труда – подобряване на техническата осигуреност, модернизация и иновации, подобряване на организацията и качествата на човешкия капитал е важно за поддържане на икономическия растеж, което е условие за устойчиво развитие.

- Продуктивност – важен икономически показател за равнището на икономическа ефективност. По-високото равнище на продуктивност е

условие за устойчиво развитие на отрасъла и земеделските стопанства. Постига се чрез получаването на продукцията с по-висока добавена стойност, използването на по-продуктивни сортове и породи животни, интензивно производство и внедряването на съвременни технологии. Този показател може да се прилага и при биологичното производство. Сравнението ще се прави само в рамките на биологичното производство, защото продуктивността е по-ниска в сравнение с конвенционалното земеделие.

За оценка на продуктивността са включени група показатели: продуктивност на 1-ца площ, на 1 животновъдна единица (ж.е.), на 1-ца дълготрайни материални активи (ДМА).

Като референтна стойност за постигнатата продуктивност в отрасъла могат да служат средни резултати в ЕС. За оценка на постигнатото равнище на продуктивност на равнище стопанска единица могат да се използват сравненията със средните резултати в страната и ЕС по специализация на земеделските стопанства.

Показатели по критерия „рационална ресурсна осигуреност”

На равнище отрасъл и земеделско стопанство:

- Трудоемкост – важно условие за повишаване на конкурентоспособността е ефективността на вложения труд. Изчислява се по един и същ начин на равнище отрасъл и в рамките на земеделското стопанство като съотношение между факторите земя/вложен труд, ха/ ГРЕ и брой отглеждани животни/вложен труд, ж.е./ГРЕ.

- Осигуреност с капитали – добрата осигуреност с капитал е условие за по-високо интензивно производство, което определя и по-високата продуктивност и доходност от производството.

- Плътност на животновъдството – може да се използва като допълващ показател, който показва в достатъчна степен ли се използва земята като ресурс за развитие на животновъдството, от което се получава по-висока добавена стойност.

Показатели по критерия „поддържане или повишаване стоковостта на продукцията”

На равнище отрасъл:

- Износ на земеделски продукти. Чрез износа се реализира част от произведената продукция и се постига по-пълно използване на националните ресурси, за които страната има сравнителни предимства. Конкурентоспособността на стоката има много измерения и показва възможността да се завоева, поддържа и увеличава пазарният дял на износа. Един от синтетичните показатели на конкурентоспособността е свързан с количествените параметри на износа на отрасъла като цяло и на отделните продукти.

- Валутно салдо от аграрна търговия. Търговията с аграрни продукти има съществен принос за увеличаване на външнотърговския стокообмен на страната. Положителното валутно салдо, особено с тенденция към увеличение, показва конкурентни възможности и е условие за устойчиво развитие на отрасъла.

- Структура на износа – допълващ индикатор при анализа на икономическата устойчивост на селското стопанство, който показва конкурентоспособността по отделни продукти. Сравнителните предимства от по-нисък порядък като евтина работна ръка намаляват своето значение. Трайни конкурентни предимства при износа се създават с по-голямо съдържание на интелектуален компонент в стоките (сортови семена, хибриди, посадъчен материал, нови сортове и породи) и продукти с по-висока степен на преработка.

На равнище земеделско стопанство:

- Дял на реализираната на пазара продукция. Едно от измеренията на конкурентоспособността на земеделските стопанства е конкурентоспособността на произведената продукция, която се определя от нейното качество, цена, условия на предлагане, избор на канали за реализация и др. Високият и нарастващ дял на пазарно реализираната продукция е индикатор за добри конкурентни възможности, източник на приходи за разширено възпроизводство и условие за устойчиво развитие на земеделските стопанства.

Показатели по критерия „висока ефективност на разходите”

На равнище земеделско стопанство:

- Норма на рентабилност на производството. Наличието на положителен финансов резултат не означава непременно ефективно производство, а трябва да се обвърже с направените разходи. Такъв измерител са показателят за рентабилност. Един от показателите като измерител на ефективността на направените разходи е отношението между приходите и направените разходи. Едно от условията земеделските стопанства да са икономически устойчиви, е ефективно производство, като целта е за 1-ца разход да се получат по-високи приходи.

Показатели по критерия „кратък срок на възвръщаемост на инвестициите”

На равнище земеделско стопанство:

- Срок на откупуване – показател за ефективността на направените инвестиции. Показва очаквания брой години, за които се възвръщат направените в стопанството инвестиции. Жизнеспособността и устойчивото развитие зависят от възможностите на земеделските стопанства да осъществяват разширено производство, което налага инвестирането в земя, сгради, техника, създаването и обновяването на трайни насаждения. От изключителна важност е срокът за възвръщане на направените инвестиции.

- Норма на рентабилност на собствения капитал. Измерва годишната възвръщаемост на инвестиция собствен капитал, показва с колко процента се е увеличил или намалил инвестиция капитал през годината в резултат на реализирания чист доход (загуба). При положителен резултат по-високата стойност на показателя доказва по-добрите възможности за разширено възпроизводство, по-добрите перспективи за разви-

тие на стопанството, постигане на устойчивост на конкурентните предимства и потенциал за осъществяване на стратегически промени. Отрицателната норма на рентабилност води до декапитализация на стопанството.

Показатели по критерия „достатъчна адаптивност към пазарната среда”

На равнище стопанство:

- Брутен марж – дава отговор на въпроса, дали земеделският производител се е съобразил с изискванията на пазара. Предимствата при използване на показателя: показва ползите на отделните производства за стопанството; важен инструмент за краткосрочно планиране на производствената структура; възможност за сравнения във времето, между отделните производства в стопанството, по типовете стопанства и държави. Ако брутният марж за дадена дейност е по-нисък от постоянните разходи, то това производство е нерентабилно.

- Критична точка на производство – изчисляването на този показател дава представа за обема продукция, която трябва да се произведе, за да бъде бизнесът печеливш.

Показатели по критерия „висока инвестиционна активност”

Еднозначност на показателите на отраслово равнище и на равнище земеделски стопанства:

- Брутообразуване на основен капитал – включва придобитите активи от производителите минус излезлите от употреба дълготрайни активи плюс подобренията на невъзпроизводимите активи (например подобрения на земята).

- Нетно брутообразуване – определя се, като от брутообразуването на капитала се извади потреблението на основен капитал.

Показателите определят дела на инвестициите в общото производство. Придобиването на капиталови блага (сгради, техника и др.) предполага до голяма степен бъдещото икономическо развитие на отрасъла и земеделските стопанства и влияе върху темповете на икономическия растеж. Това определя изключително важното значение на показателите за оценка на устойчивото развитие.

Показатели по критерия „намаляване на зависимостта от субсидии”

Еднозначност на показателите на отраслово равнище и на равнище земеделски стопанства:

- Дял на директните плащания в брутната добавена стойност – показва приноса на подкрепата при формиране на БДС. За да се отчете влиянието на субсидиите, анализът трябва да се направи и на БДС без субсидии. При 50% и над 50% относителен дял на субсидиите – има висока зависимост на подкрепата при формиране на БДС.

Показатели по критерия „минимализиране на зависимостта от привлечен капитал”

Това са показатели, които характеризират капиталовата структура

от гледна точка на финансовата устойчивост – възможността на земеделските стопанства да съхранят ликвидността и способността да плащат задълженията си в дългосрочна перспектива (Касърова, В. 2010, стр. 10-11) .

На равнище стопанство:

- Коефициент на концентрация на собствен капитал (финансова независимост). Ако е налице увеличение на коефициента, то е резултат от изпреварващо нарастване на собствения капитал спрямо пасивите, което показва, че стопанството повишава степента на своята финансова независимост и обратно.

Невинаги наличието на задлъжнялост може да се оцени като негативен показател. Ако стопанството умело използва привлечените средства, не понася санкции за неизпълнение на договорени срокове или не нарушава навременното плащане на дължими данъци и други вноски в бюджета и платените лихви не се отразяват крайно отрицателно върху финансовия резултат, може да се очаква дори повишение на рентабилността на собствения капитал. Този извод трябва да бъде обоснован и с положителни оценки при анализа на показателите за ликвидност.

Включването на този показател е необходимо, за да се преценят икономическите резултати на стопанството, на каква цена са постигнати и дали не са свързани с висока задлъжнялост.

Препоръчителни стойности на коефициента в общия случай са равни или по-големи от 0,5.

- Коефициент на финансова устойчивост (покрытие на инвестициите). Характеризира дела на устойчивите пасиви на стопанството (собствен капитал и дългосрочни задължения) в общата сума на активите. В практиката на развитите страни се приема, че нормалното му значение е в диапазон 0,8-0,9 , като намаляването му до 0,65 се приема за критично.

- Коефициент на финансов левъридж (лост). Смесът на показателя е да разкрие зависимостта на стопанството от външни инвеститори и кредитори и на тази основа финансовата устойчивост. Коефициентът може да се разглежда като механизъм за управление на собствения капитал чрез оптимизиране на съотношението между използваните собствени и заемни средства. Вграден в модела за икономическата устойчивост, този показател влияе пряко на рентабилността на собствения капитал.

Показатели по критерия „подходяща структура на дълга”

На равнище стопанство:

- Коефициент на структурата на дълга – характеризира дългосрочните кредити в общия обем на привлечения капитал (Касърова, В. 2010, стр. 12);

- Коефициент на структурата на нетекущия дълг – логиката на показателя е свързана с предположението, че дългосрочният дълг се използва за капиталови вложения. Показва каква част от дълготрайните активи са финансирани от чужди източници (Касърова, В. 2010, стр. 12).

Посочените показатели характеризират структурата на дълга и са допълващи от гледна точка на финансовата устойчивост на земеделските стопанства.

Показатели по критерия „достатъчна ликвидност”

На равнище стопанство:

Външно проявление на финансовата устойчивост е платежоспособността на земеделските стопанства, разкриваща способностите им да погасяват в пълен обем на изискуемите си задълженията, които са краткосрочни (текущи) или дългосрочни (нетекучи). Равнището на платежоспособност се характеризира преди всичко с показателите за ликвидност – обща, бърза, незабавна и абсолютна. Считаме, че за оценка на финансовата устойчивост обобщаващ и с най-голямо значение е:

- Коефициент на обща ликвидност. Не са желателни както ниските стойности на показателя, защото предполагат неплатежоспособност, така и твърде високите – източник на пропуснати ползи и доходи. Ако показателят се влошава, това означава, че управлението на активите и задълженията е неефективно, което може да доведе до продажба на дълготрайни активи, неплатежоспособност и неустойчиво развитие. Намалването на ликвидността по същество е намаляване на рентабилността, увеличаване на загубите и неефективен контрол върху управлението на капитала.

Най-често препоръчителната стойност на коефициента е 2, но въпреки всичко при анализа е необходимо да се отчита спецификата на отрасъла, конкретните условия в него, предишни резултати и др.

Определената система от показатели отразява резултативното състояние на равнище отрасъл и стопанска единица, когато съответният принцип се реализира. Подбраните количествени показатели за оценка на икономическата устойчивост на аграрните системи:

- от една страна, отговарят на изискванията за конкретност и еднозначност на получените резултати, възможност за сравнение и проследяване на показателите в динамика;

- от друга страна, отразяват особеностите на външната среда, в която функционират селското стопанство и земеделските стопанства и спецификата на производствено-стопанската дейност.

Използвани източници

Башев, Хр. (2016). Устойчивост на земеделските стопанства в България, АвангардПрима, С.

Бодров, О. Г., Мальгин, В. А. Тимирясов, В. Т. (2008). Экономическая свобода и устойчивость предприятия: учебное пособие, Казань, Таглитат, 208 с.

- Брянцева, И. В. (2007). Экономическая устойчивость предприятия: сущность, оценка, управление, учебное пособие, Хабаровский государственный технический университет, 150 стр.
- Захарченко, В. И. (2002). Экономическая устойчивость предприятия в переходной экономике, *Машиностроитель*, №1, стр. 9-11
- Йорданова, В. (2015). Възможности за оценка на икономическата устойчивост на строително предприятие, стр. 86-95, „Известия”, издание на Икономически университет, гр. Варна.
- Канчавели, А. Д., Колобов, А. А. Омельченко, И. Н. и др. (2001). Стратегическое управление организационно-экономической устойчивостью фирмы: Логистикоориентированное проектирование бизнеса: учебное пособие, М., МГТУ им. Н. Э. Баумана, стр. 600.
- Касърова, В. (2010). Модели и показатели за анализ на финансовата устойчивост на компанията, студия, стр. 30, Научен електронен архив на НБУ.
- Корчагина, Е. В. (2005). Журнал „Проблемы современной экономики”, N 3/4 (15/16)
- Кузьменко, О. В., Гриценко, Е. В. (2016). Экономическая сущность устойчивости сельскохозяйственного производства, *Научно-методический электронный журнал „Концепт“*. – 2016. – Т. 40. – стр. 35–38. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56895.htm>.
- Логинов, В., Курнышева, И. (1996). Реструктуризация промышленности в условиях экономического кризиса, *Вопросы экономики*, N 11., стр. 153-162.
- Окладский, П. В. (2000). Соотношение понятий экономической несостоятельности и устойчивости предприятий, *Лесной журнал*, № 5–6, стр. 176–180.
- Омельченко, И. Н., Борисова, Е. В. (2007). Финансово-экономическая стабильность как составная часть организационно-экономической устойчивости предприятий, *Вестник машиностроения* №45, стр. 63-74
- Порохин, А. В., Урбан, Н. А. (2015). Современные научные подходы к определению сущности экономической устойчивости, журнал „Фундаментальные исследования”, №11-3, стр. 600-604.
- Стоичкова, О. и коллектив (2017). Иновациите – фактор за устойчиво развитие, *Годишник на ВУАРР*, т. IV, стр. 33- 55.
- Хаджиева, В. (2007). Устойчиво развитие на земеделието в България. // *Икономически алтернативи*, бр. 5, стр. 28-38.
- Цибарева, М. Е. (2008). Содержание понятия „экономическая устойчивость” фирмы, *вестник СамГУ*, №7 (66), стр. 195-202
- Anand, S., Sen, A. (2000). Human development and economic sustainability. *World Development*, 28(12), 2029–2049.
- Basiago, A. D. (1998). Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice. *The Environmentalist*, 19(2), 145–161.

- Bossel, H. (1999). Indicators for sustainable development: theory, method, applications ; a report to the Balaton group. Winnipeg: IISD.
- Bundeskanzleramt (2002). Perspektiven für Deutschland. Unsere Strategie für einen achhaltige Entwicklung, Bundesregierung, Berlin.
- Enders, J. C., Remig, M. (Ed.)(2015). SustainableDevelopment, Routledge
- Etzezarreta, M., Grahl, J., Huffschmid, J. andMazier, J. (Eds.) (2003) *EuroMemo 2002*, VSAVerlag, Hamburg.
- Hák, T., Moldan, B., Dahl, A. L. (2007). & International Council for Science (Eds.). Sustainability indicators: a scientific assessment. Washington, DC: Island Press.
- Hicks, J. R. (1946). Value and capital (2nd ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Klemmer, P., Becker-Soest, D. And Wink, R. (1998). 'Leitstrahlen, Leitbilderund Leitplanken–diedreigroßen 'L' der Nachhaltigkeitpolitik', inRenner, A. (Ed.): ZukunftsfähigkeitundNeoliberalismus, Hinterberger, Friedrich, Baden-Baden, Nomos, pp.45–71.
- Nash, J. (2005). Sustainable Development Strategies in Agriculture and Rural Development, WTO Symposium on Trade and Sustainable Development, 10- 11 October, 2005., Agriculture & Rural Development Dept/Trade Dept, The World Bank.
- OECD, (2001). Analytic Report on Sustainable Development SG/SD(2001)1-14, OECD, Paris.
- Rennings, K. (2000). 'Redefininginnovation–eco-innovation research and the contribution from ecological Economics', EcologicalEconomics, Vol. 32, pp.319–332.
- Repetto, R. (Ed.) (1985). The global possible: Resources, development, and the new century, New Haven, CT: Yale University Press.

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
Университет за национално и световно
стопанство – София
Икономически университет – Варна
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Нов български университет – София

ИКОНОМИКА 21

Междууниверситетско списание
Година VIII, книга 1, 2018

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

- Проф. д-р Нина Котева, гл. ас. д-р Емилия Соколова,
гл. ас. д-р Десислава Тотева – Институт по аграрна
икономика, София**
Методологически и методически въпроси на икономическата устойчивост
на земеделието и земеделските стопанства 3
- Д-р Никола Гущеров**
Моделиране на потребителското поведение на пазара
на електроенергия 29
- Проф. д-р и.н. Румен Георгиев, гл. ас. д-р Милен Велушев –
Стопански факултет, СУ „Св. Климент Охридски“,
Международно висше бизнес училище**
Иновационната стратегия и конкурентните позиции
на българската икономика 50
- Доц. д-р Стефан Симеонов, докторант Теодор Тодоров – Стопанска
академия „Д. А. Ценов“, Свищов**
Формиране на инвестиционен профил за акции, търгувани
на Българската фондова борса за периода август 2016 – декември 2017 85

ИКОНОМИКА 21

МЕЖДУУНИВЕРСИТЕТСКО СПИСАНИЕ

Редакционен съвет

Главен редактор – проф. д-р Иван Върбанов – СА „Д. А. Ценов”, Свищов
Заместник главен редактор – проф. д-р ик.н. Румен Георгиев –
СУ „Св. Климент Охридски”, София
Проф. д-р ик.н. Нено Павлов – МВБУ, Ботевград
Проф. д-р ик.н. Бойко Атанасов – ИУ, Варна
Проф. д-р Йото Йотов – Университет „Дрексел”, Филадельфия, САЩ
Проф. д-р Клаус-Дитмар Хаазе – Университет Пасау, Германия
Проф. д-р Симеон Желев – УНСС, София
Проф. д-р Васил Цанов – ИИ, София
Проф. д-р Людмил Георгиев – НБУ, София
Проф. д-р Марияна Божинова – СА „Д. А. Ценов”, Свищов
Доц. д-р Григорий Вазов – ВУЗФ, София

Екип за техническо обслужване

Стилов редактор – Анка Танева
Превод на английски език – ст. преп. Даниела Стоилова
Стилов редактор на английски език – преп. Роузмари Папуърт
Технически секретар – Ралица Сирашка

Дадено за печат на 23.03.2018 г., излязло от печат на 25.06.2018 г., формат 70x100/16, тираж 70.

© Академично издателство „Ценов”, Свищов, Градево 24

© Стопанска академия „Димитър А. Ценов” – Свищов

ISSN 1314-3123 (Print)

ISSN 2534-9457 (Online)

ИКОНОМИКА

Година VIII, книга 1, 2018

21

- Формиране на инвестиционен профил за акции, търгувани на Българската фондова борса за периода август 2016 – декември 2017**
- Методологически и методически въпроси на икономическата устойчивост на земеделието и земеделските стопанства**

МЕЖДУУНИВЕРСИТЕТСКО СПИСАНИЕ

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ И АВТОРИТЕ НА СПИСАНИЕ „ИКОНОМИКА 21“

Списание „Икономика 21“ публикува изследователски студии и статии, методологически и методически разработки.

1. Обем:

Студии: минимум - 26 страници; максимум - 40 страници;
Статии: минимум - 12 страници; максимум - 25 страници;
Методологически и методически разработки до 40 страници.

2. Депозирание на материалите:

- на хартиен носител и в електронен вид (по E-mail и/или на CD);

3. Технически характеристики:

- изпълнение Word 2003 (минимум);
- размер на страницата - A4, 29-31 реда и 60-65 знака на ред;
- разстояние между редовете Single;
- шрифт - Times New Roman 12 pt;
- полета - Top - 2.54 cm.; Bottom - 2.54 cm.; Left - 3.17 cm.; Right - 3.17 cm.;
- номерация на страницата - долу вдясно;
- текст под линия - размер 10 pt;
- графики и фигури - Word 2003 или Power Point.

4. Оформление:

- наименование на статията, име на автора, научна степен, научно звание - шрифт Times New Roman, 12 pt, с големи букви Bold - центрирано;
- наименование и адрес на местоработата; телефони за контакти и E-mail;
- резюме на български език в обем до 15 реда; ключови думи - от 3 до 5;
- **JEL** класификация на публикациите с икономически характер (<http://ideas.repec.org/j/index.html>);
- основен текст (изложение);
- таблиците, графиките и фигурите се вграждат софтуерно в текста (да позволяват езикова корекция и превод на английски);
- формулите се създават с Equation Editor;
- списък с цитираната литература, подреден по азбучен ред - на кирилица и на латиница;
- шаблон с технически характеристики и оформление - изтеглете оттук: https://www.uni-svishtov.bg/samagazine/upload/Economics-21-Template_bg.doc

5. Правила за цитиране под линия:

За библиографско цитиране на информационни източници се използва **APA Style**.

Неговите изисквания са поместени тук:

<https://www.uni-svishtov.bg/default.asp?page=page&id=71> и тук: <http://www.apastyle.org/>.

Всеки автор носи отговорност за отстояваните идеи, съдържанието и техническото оформление на своя текст.

6. Контакти:

Главен редактор: тел.: (+359) 631-66-338

Стилов редактор и ПР: тел.: (+359) 631-66-335

E-mail: i.varbanov@uni-svishtov.bg, economics21@uni-svishtov.bg

Адрес: Стопанска академия „Д. А. Ценов“, ул. „Е. Чакъров“ № 2, Свищов, България